

A *Kérdések, barátaimhoz* a közélettől a költőbarát halálán át a magánélet, az öregség felé vezető utat követi. Jól látható, kitérőkkel nem akadályozott, előre vezető, de a vég felé mutató út a kötetben megrajzolt irány, a kötet olvasója számára viszont fennáll a kérdés, valóban, hogyan oldotta meg Eörsi ennek az útnak a „formaproblémáját”. Hogy megoldásai különböznek a kortársai és költőbarátai megoldásaitól, figyelemre méltó, ám nem biztos, hogy ezért igazi poétikai megoldások. Maradjon nyitva a kérdés, ahogyan azt az első ciklus *Irodalmi kérdések* című verse is sugalmazza. Eörsi verseit valóban nem lehet szokásos módon olvasni, bármit is jelentsen a versre és a verskritikára nézve a szokásos mód...

Toldi Éva

A túlélés elemi módozatainak poétikája

Tar Sándor: *Az alku*. Gonosz történetek. Noran, Budapest, 2004

Tar Sándor életműve rendhagyó kötettel zárult le. *Az alku* a kötetnyitó és -záró szöveg kivételével tárcákat tartalmaz, amelyek napi- és hetilapokban, elsősorban a *Népszabadságban* és az *Élet és Irodalomban* jelentek meg. Minden szempontból megfelelnek a tárca hagyományos műfaji követelményeinek. Rövidek, aktuálisak, figyelemkeltőek, csattanóra épülők. A kötet szövegeinek többi jellemzőjét is e műfaj stílusjegyei determinálják.

Tar Sándor utolsó kötetének alcíme: Gonosz történetek. Ami átütőbb is, jellemzőbb is címénél. Minden története tragikus, de miért lenne a tragédia egyúttal gonoszság is? Talán sokkal inkább arról van itt szó, hogy a szereplők azért válnak tragikus hősöké, gyakran gonoszakká is, mert a körülmények áldozatai. A körülmények pedig kíméletlenek, és mindig gonoszak. Mert alapvetően igazságtalanok.

A kötetben a gonoszság egész arzenálját olvashatjuk, mert sokféle gonosz történet létezik. Lélektanilag a legárnyaltabbak azok a szövegek, amelyekben a szereplők jellemében rejlik a gonoszság, akik valójában nin-

csenek is tudatában ennek, illetve még olyan fiatalok, hogy csak sejteni lehet, mivé válnak, a gonoszság embrionális állapotban létezik bennük. Ilyen például Gyuri és Feri (Túlélési gyakorlatok), Csaba (Olyat, mint te vagy), Zsuzsi (Zsuzsi) vagy Lia (Sóvárgások hídjá). Máskor az életfeltételek méltatlanok, emiatt éri a gyermekhősöket igazságtalanság (Adventi történet, Beller százados), emiatt válnak lelki nyomorékokká (Valentin-nap, Áprilisi tréfa).

A kötet írásai között jó néhány a zárt osztályon játszódik. Ezekben a gonoszság két síkon jelenik meg: már maga a tény, hogy valaki zárt osztályra kerül, feltételezi a társadalom előítéletes, megvetéssel társuló gonoszságát, az effajta kiszolgáltatottság azonban még több méltánytalanságot szül, maguk a novellafigurák is megalázottakká válnak, akik kivetkőznek emberi mivoltukból, ezáltal válnak gonoszakká (Empátia, Az új beteg).

A gonoszság értelmezési körét tágítja ki Angyalosi Gergely is, mondván: „...másik értelme, amelyet a metafizikai alapállásból eredeztettem, voltaképpen a világban meglevő Rossz extrapolálását jelenti az írói fantázia segítségével. Olyan ez, mint egy matematikai művelet: ha ennek és ennek a létezését axiomatikusan elfogadjuk, akkor logikailag semmi sem mond ellent annak, hogy belőlük ez és ez következzen. S ami következik, az Tar novelláinak némelyikében a tébolyítóan, esztelenül gonosz; a Teremtés sötét oldala” (Angyalosi Gergely: A szelíd rémtörténetek mestere. *Élet és Irodalom*, 2004. 23. szám).

De gonoszság az egész kötet maga, és igazságtalanság is írójával szemben. Szinte minden szövegében felfedezhető valamilyen kényszer: a Vadászatban a besúgóvá válás természetrajza megírásának kényszere (és sikertelensége is egyben), az összes többiben pedig a megélhetési írás kényszere, a tárca műfajának hű kísérője. „Voltak hetei, amikor – a kurátorok nagyobb dicsőségére – annyi pénze nem volt, hogy rendesen egyen; ilyenkor egy adag saftot ebédelt egy szelet kenyérral a Tesco önkiszolgálójában a maradékra leső hajléktalanok között” – írja nekrológiájában Keresztury Tibor a Litera.hu-n. S a kenyérgond állhat annak is a hátterében, hogy *Az alku* olyan módon megformált szövegeket tartalmaz, amilyeneket korábbi könyveiben nem olvashattunk. Az elbeszélés volt a fő műfaja, *A te országod* (1993), a *Minden messze van* (kisregény, 1995), *A mi utcánk* (regény 1995, 1998), a *Lassú teher* (elbeszélések, 1998), *A térkép szélén* (2003) tartalmazza azokat a szövegeit, amelyek a magyar irodalom klasszikus értékei közé tartoznak. *Az alku*nak életrajzi vonatkozásai is vannak, abban az értelemben, hogy dokumentálja egy személyiség leépülését. „Mint ingázó hősei, úgy járt ki-be a pszichiátriára, miután nem jártak sikerrel öngyilkossági kísérletei, s terveivel ellentétben halálra sem ihatta magát a belédiktált hatalmas gyógyszerdózisok miatt” (Keresztury Tibor, *uo.*). Az életrajz

elemei ezúttal átütnek a kötet lapjain. A korábbi árnyalt szövegvilág, a feszültség létrehozásában gazdag, réteges novellaépítés, az akkurátusan szépen formált, nagy ívű mondatok eltűnnek, s helyüket felváltja a lepusztult nyelv, a leépuult szerkezet, a nyers fogalmazás, a helyenként egyenetlen színvonalú történetmondás (Kefe mesél, Laci bá', Halász, Őszikék), ami persze nemcsak az író, hanem a könyv kiadóját is minősíti, az igénytelen szerkesztésből adódó, íróemberhez méltatlan és időnként a szövegértést is nehezítő helyesírási és nyelvi hibákkal egyetemben.

Tar Sándor tárcáiban statikus életképeket látunk. Monoton egymásutánban ismétlődnek és halmozódnak a tragédiák, lábak és ujjak elvesztése, gyilkosságok és öngyilkosságok, válások és szétszakadt családok, szereleméhség és szeretetlenség. Akárcsak korábbi szövegeiben, most is a perifériára, a „térkép szélére” szorult emberekről olvasunk, akiket már ismerünk Tar Sándor szövegeiből. Mintha ugyanazok a figurák vonszolnák végig magukat ezen a köteten is, akik korábban is szereplői voltak. Most sem lehet arról beszélni, hogy az elbeszélés során a hősök lecsúsznak, hiszen eleve az elesettség állapotában élnek. A megnyomorítottak és megszorítottak rövid történeteinek villanásszerű elmondása pedig olyan életszegmentumba enged bepillantást, amely munkássága során mindvégig egy jól felismerhető sávba volt behatárolható. Az sem mindegy azonban, melyik az az életszegmentum. Tollán a kocsmai szleng nemesül irodalomká, hiszen Tar Sándor a legmélyebbről jött emberek életét ismeri és ábrázolja. Mindvégig közöttük élt.

Anélkül ír róluk, hogy ezekben a szövegekben egyáltalán fölmerülne a szociografikusság kérdése, amelyre *A mi utcánk* megjelenésekor Dérczy Péter releváns választ adott, mondván, Tar Sándor prózája természetesen kiállja a szociografikusság próbáját, azonban lényegi pontjain el is tér attól, nyelvi elemekből felépülő szövegvilágot hoz létre. „Narrátor és szereplő így körülbelül azonos elbeszélői tudatszinten van; a narrátor mintegy tanú, az elbeszéltek helyszínén megfigyelőként részt vevő, jelenlevő személyként azonosítható csak. A tanú jellegű elbeszélő pedig arra a világképi jelentőségű tényre utal, hogy a narrátor benne foglaltatik az elbeszélésben, nem tud többet, nem lát rá kreatív életéről/életére. Velük azonos, a nyelvi világba önmagát is beleérti, azaz nem helyettük szól, legfeljebb velük együtt szól” („hadd éljen mindenki”. *Élet és Irodalom*, 1995. október 27.). Hőseinek helyzetét nem magyarázza, nem helyettük beszél, és főként nem akar társadalmi igazságot szolgáltatni nekik. A regény megjelenése óta eltelt időben pedig egyáltalán a társadalmi igazság fogalma, létezése is megkérdőjeleződött.

Szövegeinek tartalmi elemei, valóságreferenciái viszont továbbra is rendkívül izgalmasak. Minden bizonnyal azért, mert olyan világot mutat

be, amelyről kevés embernek van értékelhető tudása. Bejáratos, otthonos ebben a közegben. Tar Sándor úgy ábrázolja a kocsmák és elmeógyógyintézetek életét, hogy közben már nem kuriózumként írja le, hanem természetes élettényekként közli azokat a mozzanatok, amelyekről igazán hitelessé válik prózája: „Kevés idő múltán már a fiú is tudta, mit tegyen, ha a vendégnek hideg a leves. Felmelegítette a kanalat, úgy vitte ki újra az ételt, az illető pedig miután összeégette a száját, meg volt elégedve” (Egy javadal-mazás). A következő példában pedig a meghökkentő gondolatmenet egyaránt következik a novellahős gondolkodásmódjának társadalmi meghatározottságából és a szövegvilágon belüli determináltságából: „ő mindjárt az ajtónál foglalt helyet, soha nem ült az ablakhoz, elvégre mindig vannak kődobálók, de a mellettük elrobogó tehervonatok púpozott rakományából is bármikor leeshet valami, a személyvonatokból átdobhatják a csikket, üres flakont, szemetet, bármit” (Sóvárgások hídjá).

Kevés, de annál hatásosabb írói eszközzel dolgozik - ebben szinte pályakezdése óta egyetért a kritika. Ez különösen utolsó kötetében válik nyilvánvalóvá. Mindig ott van a végén a hangsúlyos utolsó mondat, erre van felépítve a szöveg egésze: „Hátradólt, görcsösen markolta a könyöklőt, és borzongva várta azt a szörnyű döccenést” (Az a fényes csillag). „Lágy, meleg zápor támadt, a fiú ritmikusan mozgó, tornacipős lábánál vér- és esőcseppek verték fel a port” (Lágy eső). „Álmos lett, néha mintha régimódi gázóra kattanasát hallaná, mint főzésnél, mikor ki van nyitva a gáz. Mégis meg kellene nézni, gondolta bágyadtan, de már sem ereje, sem kedve nem volt hozzá” (A férj illata). „És akkor mitől volna emésztése, kérdezte a doktor a többiekkel együtt nevetve, én ugyan nőgyógyász vagyok, de úgy gondolom, az a baj, hogy maga rendszertelenül éhezik!” (Az alku) Nem kanyarog a történet semerre, kitérőkre és magyarázatokra sincs szükség, nyílt-egyenesen halad a végkifejlet felé.

Különösen mert a világ alapjaiban változott meg az elmúlt években. Másként élünk immár. Az *alku*nak akár központi kérdése is lehetne: a ma készült novellák megőrizték-e annak az érzését, hogy az író nagyon sokat tud a világról, egyfajta speciális tudása van róla, ahova nincs mindenkinek bejárása. Az egykor és most gondolatát a nosztalgia szintjén már az első tárcanovella felveti: „Mások a vonatok is máma, gyorsan mennek, rohannak, de az utasok sem olyanok, mint régen, mikor lármás asszonyok, emberek szálltak fel, szálltak le, nem táskával, bőrrönddel, hanem megpakolt kosarakkal, szatyrokkal, élénk gyerekek szaladgáltak a folyosón, játszottak, az asszonyok nyájasan szóltak az idegenhez is, elmondták, honnan jöttek, hová tartanak, vásárra, piacra, a rokonokhoz vagy csak körülnézni Pesten. Gyorsan telt az idő, míg a vonat egyhangú kattogással róttá a kilométereket. A Nyugatiban a csarnok hűvöse várta őket, mikor hars ricsajjal, egy fa-

lusi piac hangulatát hozva kirajzoltak a kupék melegéből, kiabálva, egymást szólogatva, cipekedve, mégis elégedetten: megérkeztünk! Kisfiam, kislányom, jól nyisd ki a szemed, Pesten vagyunk!

Az volt az igazi, minden megállónál új arcokkal találkozni, újabb történeteket hallani, élt a vonat, szórakozás volt az út. Ma már minden más” (Az a fényes csillag).

Tar Sándor, aki sohasem tartozott az irodalmi szalonok kegyeltjeinek körébe, most, amikor a vidéki embert felviszi Budapestre, nem veszíti el természetesen azt a speciális tudását a társadalomnak erről a sávjáról, amellyel korábbi szövegeiben, feszes prózákban és empátiával foglalkozott, a társadalmi környezet viszont időközben hozzáalakult. Mégis, amikor az aluljárók tömve vannak hontalanokkal, ez a világ elveszti kuriózumjelleget. Éppen emiatt a szenvedés természetrajzához nemcsak a sötét képek sorjázása tartozik, a kevés eszköz között, amellyel dolgozik, Tar Sándor továbbra is meg-megvillantja a humort. „Tavasszal olcsóbb a virág és a szerelem” – kezdődik az Őszikék, majd hasonló hangnemben folytatódik: „Rác Lajosnak ez idáig nem sok kellemes dologban volt része, szép emlékek között sem volt módja válogatni, sőt, ha például arra gondolt, hogy a lakbérrel is tartozik, inkább elsírta volna magát. De tiszta, könnyű munka volt, Rác Lajos mindennap délelőtt tízkor meghalt, délután négykor feltámadt, akkor zártak.” Egyébként a szereplők soha, egyetlen pillanatra sem zökkennek ki eleve determinált élethelyzetükből. Nem is cselekedhetnek másként, mint ahogy teszik, az egyik téves döntést logikusan és elkerülhetetlenül követi a másik. A történetekben az a hátborzogató, hogy „... Tar fantáziája, vagy mondhatnám így is: metafizikai víziója... éppen abból a közegeből nő ki, attól rugaszkodik el, ami számára a valóság” (Angyalosi Gergely, *uo.*), sohasem tud többet és mást, mint amit a szereplői tudhatnak és láthatnak abból a sorsból, amelyet éppen megélnék, a leggyakrabban pedig nincs semmiféle rálátásuk életük tragikus voltára sem, csupán csak élnek.

A kötetben egyetlen olyan szöveg van, amely eltér a többitől. A kötetnyitó Túlélési gyakorlatokban a hős maga a narrátor is, egyes szám első személyben reflektál sorsára, a tetteire. S ezekben a reflexiókban, ha lehetséges, még több tragikumot látunk, mint az élettények száraz közlésében. Az apa nem mást akar megfogalmazni fiainak, mint az élet lényegét: „A fiúkkal megbeszéltem minden stiklit, a fejükbe véstem: nem kérni, könyörögni, nem koldulni, hanem elvenni, mert az jár nekünk! Az a mi részünk! Határozott szándékom volt, hogy az életre nevelem őket ezentúl, erre az életre.” Ez az egyedüli novella, amely nem egyetlen statikus életkép, hanem szövegvilággá terebélyesedik, kirajzolódnak benne novellaalakok, idődimenziói vannak, a hősök változnak, az apa „sikeres” nevelési el-

vei pedig meghozzák az eredményt, amely a dacos utolsó mondatokban csúcsonyul ki: „...mindkettő rendőr akar lenni. Az nem jó, mondtam, ahhoz érettségi kell. Azt a papírt meg lehet vásárolni, mondta Gyuri, ha eljön az ideje. És akkor az egyenruhába minden belefér, tódította Feri. Elcsodálkoztam, ezek már majdnem kész betyárok. Mégiscsak jó ez az iskolareform, vagy mi a fene. Ezek a fiúk már többet tudnak, mint én. És ez jó, mert már rég eldöntöttem, hogy gengsztert nevelek belőlük ebben a gengsztervilágban. Jól haladnak. Nem én kezdtem”.

Az *alku* egy lényeges elemét tekintve különbözik a korábbi Tar Sándor-szövegektől. Nézőpontja más: nincs benne már semmi abból a szeretetteljes együttérzésből, ami például *A mi utcánkat* vagy legjobb elbeszéléseit – például a Lassú tehert – jellemezte. Az a fajta szorongó feszültség és a részvétet kiváltó épp csak leheletnyi pátosz, amely Tar Sándor novellisztikájának sajátja volt, s amelyért olyannyira szerették, akik szerették, mindörökké elveszett. A részvét elpárolgott. Ezek a novellák abban a határsávban járnak, ahonnan nézve minden jó az ellentétébe vált át, ahol a segítőkészség kínzássá válik, a szeretet pedig szenvedéssé, az életet leginkább az ösztönök vezérlik. Beszélni már – nagyon szikáran és nagyon pőrén, kíméletlenül – csak a pusztá létezésről, a túlélés elemi módozatairól lehet.

